

ЩО ТАКЕ СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР?

(від комунікативно-дискурсивних вимірів
до сенсології культури)

Людина – це не лише людина, яка про-мовляє і сприймає промовлене, а мовленнєвий акт – то не лише просте кодування та декодування інформації, що повідомляють. Це дуже добре показали засновники *теорії комунікативного акту* (Дж. Остін та Дж. Серл), а відтак представники *етнології мовлення* (Д. Гаймста та Дж. Гамперц) і особливо репрезентанти сучасної *дискурсивної психології* (М. Білліг, Д. Едвардс, Дж. Поттер та ін.). *Живе повсякденне мовлення, живий діалогізм не лише вкорінені в багатоманітну ситуативність людського життя, не лише вплетені в саме нутро людської життєдіяльності та узалежнені від неї. Мовленнєві акти самі стають безпосереднім складником інтерсуб'єктивних та інтергрупових соціокультурних дій¹, почасти навіть і унапрямлючи та врегульовуючи (через конвенціоналізованість дискурсивних практик, через їх ілюкативні сили, через перформативність та владоможність певних дискурсів чи то їх жорстку ритуалізованість) спів-відповідні із ними (цими актами комунікації) соціопсихічні реакції, вчинки, соціально значуща поведінка загалом.* Представники дискурсивної психології (Джонатан Поттер, Маргарет Ветерел, Веді Голвей та ін.) досить переконливо показали, що суб'єктивні психічні реальності формуються у дискурсі (включно навіть із формуванням підсвідомої сфери). Відтак можна було б сказати, що вже саме *входження дитини в культуру (процес так званої енкультурації) є, властиво, її поступовим “занурюванням” у поля дискурсивно-інтерактивної взаємодії з найближчим своїм довкіллям, – є, врешті-решт, “вростанням” у ті смислові мережі, які формуються по-*

всьякденними дискурсивними практиками. Вже навіть і дискурс усмішок (інтерналізована дитиною на довербальній стадії мова усмішок), як це показали численні крос-культурні дослідження, є різним у різних культурах. *Смисли, що притаманні певній культурі (чи сублокальній культурі), сказати б, в-балакуються у дитину, в-говорюються в неї вкупі зі співвідносними (теж вельми смислоносними) ситуативними контекстами і типовими реакціями на відносно устійнені ситуації* (а мова ситуацій, ситуація яко текст – це теж дискурс) *тощо*. Дещо спрощуючи, можна було б сказати так: людина в соціокультурному (психокультурному) плані є такою, як і її повсякденні балачки (вкупі зі способами провадження цих балачок, вкупі зі спектром їх тематизації – так званими топіками, вкупі, врешті-решт, із доступним для тієї чи іншої людини або ж групи людей діапазоном дискурсивних ресурсів та реторичних можливостей, що ними визначається зокрема загальний репертуар тлумачення-потрактування-оцінювання “тих самих” подій, фактів чи то об’єктів). Насправді ж усі оті так звані “факти”, “події”, “вчинки”, “речі” соціокультурного довкілля існують в актуальному соціокультурному просторі лише яко певні пучки (чи то конфігурації) дискурсивно випрацьованих – випрацьованих у надрах усієї попередньої інтерпретативної діяльності, у надрах тлумачення та пере-перетлумачування) *лінгвокультурних смислів*². Навіть, скажімо, деякі локуси життєдіяльності великого міста (як-от, наприклад, Пікаділлі Сквер у Лондоні чи то Майдан Незалежності в Києві тощо) існують у соціокультурному просторі не “об’єктивно”, а як певні (кажучи мовою феноменології) *інтенційональні об’єкти, тобто яко певна сукупність функціональних структур та форм життя уже попередньо на-ділених смислами (до того ж неоднаковими – для різних соціокультурних груп людности – конфігураціями смислів), а, отже, не просто як певне місце, а яко інтерпретація місця та специфічне “переживання” відповідного місця*. Йдеться, ото ж, про таке “місце”, що є не лише певним “вмістилищем” людности чи то “рамцями” для життя-спілкування цієї людности, а певним “фрагментом” дискурсивно конструйованого *світообразу* з усіма його імажинативно-ейдетичними, ак-

сіологічними, соціонормативними (а також конвенційно-поведінковими) та семіотичними (зокрема – символічними) аспектами. Саме таке розуміння середовища не просто як того, що докола нас, а того, що “зіткане” з актуальних смислових мереж (що вибудовані-генеровані у самій густиці дискурсивних практик і почасти “випали вже в осад”, яко так звані фонові знання та відносно устійнений досвід попередньої рецепції цього середовища, досвід попередньої залученості до певних життєформ цього середовища) притаманне авторській концепції соціокультурного простору. Він для мене є насамперед своєрідним згустком дискурсивної активності (зокрема і уречевлених та візуалізованих дискурсів архітектури, рекламної іконосфери та семіосфери загалом), що функціює (діє, впливає, мотивує, спрямовує, уконституїює живу ситуативність діалогічних актів тощо) саме тому, що поспіль і скрізь “тримається” яко на своїх незримих підпорах на дійсних комунікативних ланцюжках та на розмаїтих мезо-колах спілкувальників. Тому, врешті-решт, соціокультурний простір – це насамперед люди цього простору, які усучільнюють (“стягують” цей простір до купи). Люди, що є носіями різних дискурсивних стратегій і дійовцями та – відповідно – трансляторами розмаїтих дискурсивних практик та тих – відповідно – множинних (навіть у межах одного міста) СМИСЛОВИХ СВІТІВ, що у їх “павутинні” “зависають” ті чи інші субкультурні утворення. Цей простір (у його поліфункціональності та полівалентності, в його морфологічній гетерогенності й водночас у його єдності та динаміці) організують не вулиці, будівлі та заклади, не форми та способи людської життєдіяльності, а вузлові точки деяких дискурсів, конкуренція і боротьба цих дискурсів, їх “ковзання” один попри одного, чи то їх проникнення один в одного та їх руйнування, чи то їх витіснення десь на периферію соціокультурного простору (із втратою їх соціо-функціональної значущості, вагомості та пониженням престижного статусу. Трохи перефразовуючи Норберта Вінера, можна було б навіть сказати, що дискурси – це той цемент, що скріплює людей (навіть і тоді, коли вибудовує-конструює інакшість Іншого і злизовує у дискурсивних проти-стояннях). Врешті-решт дискурси, що звер-

шують свій “колообіг” у певнім дискурсивнім полі (і так вибудовують актуальні “межі” цього поля), є водночас і реальною підосною, і активним чинником становлення певних ідентичностей, – від *ЕГО-ідентичності* до *МИ-ідентичності* (гендерної, групової, генераційно-культурної чи субкультурної) та ідентичності національної і аж до ідентичності європейця, чи то глобалізованої людини – “космополіта” – вічно мандрівного репрезентанта “третіх культур” кочових менеджерів, “транснаціональних” експертів-радників, сталих учасників міжнародних інтелектуальних збіговиськ чи форумів і т.д. і т.п. Яко форми диверсифікації соціокультурного життя усе це на ділі розгортається яко багатоманітність дискурсів та корелятивних із ними картин світу та когнітивних мап, когнітивних стилів та способів міжособової інтерації, яко дійсна диверсифікованість різних способів тлумачення світу із властивими їм своєрідними (далеко не завжди всеохотними та універсальними) інтерпретативними моделями. Наголошу тут принагідно, що саме розуміння-тлумачення-поцінування є чи не щонайважливішими модусами реального існування культури, ба, навіть передумовою її побутування у повсякденні, її дійсного впливу на людину, на групи людей. Сама участь у культурі живих її носіїв (і – відповідно – трансляторів) неможлива без певної інтерпретативно-дискурсивної активності тих, що властиво і підтримують тяглість соціокультурного поля у синхронії та самовідтворювання “вертикальних контекстів” культури в діяхронії. Без повсякчасної живої інтерпретації та реінтерпретації не буває спадкоємності культурних традицій, розривається дійсна континуальність культури, деградують і розпадаються співвідповідні дискурси, знецінюються та вивітрюються соціокультурні смисли, “зупиняються” діалогічні ігри-перегукування “старих” і “нових” смислових пластів, руйнується той внутрішній (іманентно притаманний самій мові) креативний потенціал можливої реструктуризації семантичних полів (семантичних осей), що про нього (про ці образотворчі та смислотворчі прикмети мовної творчості) писав був ще О. Потебня (йдеться насамперед про метонімізацію та метафоризацію), а вже в наші часи У. Еко³.

Криза (уже за давнини) українського лінгвокультурного середовища у містах (яко не просто середовища українофонного, а середовища *породжування смислів, самовідтворювання смислів, середовища смислоруху та трансмісії смислів*), криза української інтерпретативної діяльності у містах, що робить українські культурні колообіги кволими, нежиттєздатними, позбавленими змагальницької сили на тлі та поряд із потужним розгортанням *євразійсько-русофонних дискурсивних практик*, врешт-решт, досить виразно виявлена назовні як *безупинне згортання і самих ділянок української дискурсивної активності, і самого спектру розмаїтих дискурсивних практик* (від кінодискурсу та книжкової справи до популярних тижневиків, від поп-музики⁴ до розмаїтої індустрії розваг тощо). Така трохи чи не катастрофічна уже (для самої історичної долі українства), українська лінгвокультурна криза в урбаністичному середовищі⁵, і нарешті загальнонаціональна щонайглибша криза української культури та української ідентичності внутрішньо взаємопов'язані, і я це спробую показати у цій книжці.

Глибока дестабілізація української спільноти – наслідок майже остаточного витіснення із міського довкілля нашої інтерпретативної активності. Наші способи тлумачення світу (українські візії світу, українське осенсовлювання світу, українське потрактування дійсності вкупі із потрактуванням самих себе в осерді такого світу, – усе це ледве-ледве животіє в містах на вельми тісних острівцях – “тусовках” – фрагментаризованих та майже не вписаних у ширше спілкувальне середовище. Тому й не існує так званого *українського міста як метатексту* (хоч існує, скажімо, місто польське, британське, російське, словенське...), – того тексту, що через безліч своїх репрезентацій міг би маніфестувати (і для нас – начебто українців – і для всього світу) якусь українську версію новоцивілізаційного урбанізму. Як це ми бачимо в Європі, скажімо, версії данську, шведську, угорську, чеську і так далі... Натомість тут – на так званих “українських” теренах – *партія регіонів* (як і низка інших “слов'янських”, “комуністичних” і “Русько-блоківських” партій, що домагаються, між іншим, запровадження державного статусу російської мови) – за усього гаданого “розмаїття” політичних

субдискурсів) чи то явно, чи то приховано маніфестують лише одне: *дійсна регіональність України полягає у тому, що вона і сьогодні залишається (і щораз більше та більше стає!) лише одним із регіонів московсько-рязансько-новосибірської Азії, залишається напівпериферією цивілізації євразійства. Напівпериферією, що усе ще цілковито занурена у неперервне поле майже тотожних та ізотопічних (від Карпат і до Охотського моря) дискурсивних практик.*

Українські інтерпретативні моделі – моделі позавчорашнього дня – стають все більш і більш ригідно закостенілими, не оновлюються, втрачають свою полівалентність, свою дискурсивну гнучкість, свою відкритість до зрушень у ширшій соціокультурній дійсності (європейській, глобальній). Згасаючи нині, вони (ці схеми та способи потрактування-тлумачення) втрачають відповідно і свою змагальницьку силу (соціокультурну спроможність, вкоріненість у повсякденне довкілля, у сам “чорнозем мислі” посполитого мешканця міста, свою резистентність щодо всіляких збурень та хаотизації, втрачають свою регулюючу та адаптивно-адаптуючу активність) перед поставою масованої експансії русофонно-євразійських дискурсів та смислоносних потоків. Потоків, що інтенсивно програмують сьогодні масову буденну свідомість нашого пересічного мешканця (і в місті, і в селі).

Динаміка культури полягає не просто у грі смислів (а “берегами” такої гри є соціонормативні приписи та конвенції, відносно усталені дискурсивні стратегії, попередньо вже викшталтовані та устійнені констеляції смислів, а також горизонти цілей, цінностей та сподівань). Динаміка культури полягає насамперед у складному діалозі *тут-і-тепер-смислів (конструктів) зі смислами (певними лінгвокультурними концептами), що “відстоювалися” в діяхронії, а отже, самі були залучені до самовідтворення певних – так званих традиційних – структур культури.* А зіткана із відносно усталених смислових конфігурацій та певних способів потрактування (серед яких “реагування”, оцінювання, категоризація, витлумачення світу та поміжлюдських взаємин) так звана *картина світу* (чи як ще іноді називають її – *світообраз*) стає необхідною передумовою тяглости

(соціокультурної континуальності) у повсякденно-живому дискурсивно-контактувальному розгортанні (у мільйонах та мільйонах дійсних діалогічних актів) процесів *сенсовідтворення та процесів генерування (у самім лоні смислових мереж) все нових і нових смислів*. Смислів, що збагачені і щоразу новою ситуативністю, і щоразу оновлюваним та відносно лабільним і особовим, і соціогруповим досвідом.

Коли зникає ця внутрішня *синхронно-діяxронна діалогічність смислів* (тобто стається *розрив у діяxронних каналах самовідтворення культури у певному середовищі*), – культура занепадає, знесенсовлюється, розкладається: смисли (а вкупі із ними цінності) блякнуть і девальоризуються...

Щонайрадикальніші *революції у смислотворенні* пов'язані насамперед із переоцінкою цінностей (або ж знеціненням цінностей) культури, що неминуче спричиняє *кризу інтерпретації* – до *“розхитування”* попередньої епістемі (епістем), до розпаду звичних способів тлумачення світу (також і світу міжособових взаємин). Можна було б навіть сказати, що *нові культурно-цивілізаційні епохи зароджуються у локусах деяких флуктуацій чи зрушень, у сенсотворних процесах*. Однак криза інтерпретації, що пов'язана з ерозією самого інтерпретативного середовища та одночасною *втратою спільного герменевтичного досвіду*, катастрофічно розхитує “рамки” (правила) смислових ігор; спричиняється до “зміщень” у самих рівнях комунікації, до порушення цих рівнів, до релятивізації структуроутворювальних (структурувальних) чинників самого менталітету (фреймів сприймання-розуміння, колективних уявлень, когнітивних мап, антиципативного потенціалу пресупозиційності “випереджувального” відчитування-ідентифікації невербалізованих смислів тощо). А усе це, врешті-решт, припроваджує – наголосімо ще раз – до *загострення кризи української ідентичності: міський українець уже не бачить себе у міському доквіллі, наче у дзеркалі* (не дивно отож, що українофонні українці не лише десь у Харкові чи то в Дніпропетровську, а й навіть у Києві почувуються наче в діяспорі).

Попри брак власне українського урбанізму (а, зазвичай, також і брак самих інфраструктур української урбаністичної куль-

тури, наприклад, належного шоу-бізнесу, української відеоіндустрії і т.д. і т.п.) яко відносно цілісного та усучільненого *рецептивно-інтерпретативного середовища*, надзвичайно небезпечною для самого буття нації є також пов'язана із цією обставиною *дисперсійність модерної української культури в містах*, її *“загубленість”* *поміж євразійських стихій*, *поміж абсолютно панівних русофонних інформаційних та русофонних мас-медійних повеней...* Мусимо виразно здавати собі справу із того, що входження (уже *de facto*) наших міст у глобалізаційні процеси відбулося, *яко входження міст переважно євразійських*, – *міст, які до того, як були “покриті” глобалізацією, так і “не встигли” стати містами власне українськими (і щодо свого дискурсивно організованого соціокультурного простору, і щодо своїх глибинних психокультурних та сенсопороджувальних стихій)*. А таке (саме таке!) поєднування двох чинників глобалізації (яко переважно поверхової вестернізації) та *євразійського* (неукраїнського і недоукраїнського характеру цих міст, – самого їх лінгвокультурного середовища й самого їх етосу) означає неминуче *посилене інгібування нашого національного самостановлення* (як нації недоформованої, нації напівзруйнованої), оскільки *“озброєне” новим глобалізмом євразійство* (озброєне якісно новими інфраструктурними, транснаціонально-корпоративними, номіграційними та мультимедійними засобами і ресурсами глобалізму та глобалізації) *безмірно употужнюватиметься у своїх можливостях розукраїнювання України*. *Остаточно інкорпорована в євразійство* (на тлі того, що *глобалізація насамперед каталізує ті процеси соціокультурної “дифузії”, що вже намітилися та “склалися” кілька десятиріч тому*) – *інкорпорована цивілізаційно, інформаційно та в лінгвокультурному і психокультурному планах*) – *Україна вже ледве чи потратить стати тоді одним із дійовців глобалізації і остаточно втратить саму себе, своє націокультурне обличчя*.

Натиск глобалізації на рівні безпосереднього повсякдення розгортається *яко натиск заходоцентричних дискурсів* (зокрема й дискурсів аудіовізуальних), що *“пересувають”* наші локальні дискурси *десь на периферію суспільного життя* або ж *“гібридизують”* такі дискурси. Властиво, уже не людина стає посе-

редником для мови та культури, а радше дискурси (всеохопні панівні дискурси) *промовляють людиною та через людину*. Обезвладнювання мовця-комуніканта (коли не він послуговується дискурсами, а дискурси послуговуються-орудують ним, коли не людина зважає на *вибір* певних дискурсивних стратегій, а сама дискурсивна “матриця” організує способи “занурювання” людини в ті чи інші ситуації взаємодії, – з їх уніфікованим “набором” реакцій, топіків та інтерпретацій) *щораз більше й більше дужчає власне у нашу добу глобалізації*. А засилля нових кодів та нових смислів відбувається як майже одноментне “переорювання” масової буденної свідомості – з одного боку – плугом “голівудизації”; а з іншого боку – через “в-муровування” наших/не наших смислових мереж у безконечні анфілади-серіяли “Бандіцкава Петербурга”...

Функціонально слабенькі та маловиразні (за небагатьма винятками) новоукраїнські дискурсивні практики є недостатньо різноманітними та малоефективними (наприклад, інформаційний телепродукт чи, скажімо, наукові та філософські субдискурси в царині гуманістики тощо) для того, аби вже сьогодні позмагатися з дискурсами євразійсько-російськими. Властиво, упослідженою нині є не наша мова і не наша українська мовленнева поведінка, – упослідженими (і самоупосліджуваними), насамперед, є наші нечисленні (до того ж у багатьох ділянках просто несформовані та хирляві) живі українські дискурсивні практики та усі нерозривно пов’язані з ними системи соціокультурної взаємодії. Ці практики неможливо створити (“насадити”) в містах лише у законодавчий чи то в освітянсько-просвітянський спосіб. Можливий розвиток української мови (сама перспектива її побутування чи то остаточного згасання) залежить сьогодні від її конкурентної спроможності у “зустрічі” із численними та багатоманітними дискурсами євразійсько-російської цивілізації. Зі свого боку ця змагальницька потуга (не мови яко такої, а певного відносно цілісного лінгвокультурного поля послуговування мовою та розвитку її інтерпретативних можливостей) *залежить від спектру розгорненості її поліфункціональних та поліморфних дискурсивних практик*. Вони, *врешті-решт, і є дійсним субстратом українського соціо-*

культурного (зокрема – креативного) простору в усіх його вимірах – і локальних, і національних, і глобальних. Діалектика цих трьох рівнів – сьогодні у тому, що тільки *употуужившись внутрішньо, ми зможемо “вийти назовні” – стати помітними та поміченими в Європі, стати, врешті-решт, не периферією глобалізації, а її дійовцями*. З іншого боку, якесь майже фатальне наше замикання у гетто *ретроспективно-українофільських та неоромантичних дискурсів, якийсь глухий (ось уже 15 літ) опір модернізації епістемі, модернізації дискурсів, модернізації врешті-решт самого світобачення* може спричинитися до того, що ми, не “встигнувши” випрацювати нашу новоевропейську самість, будемо “закріплені” за Азією як її периферійна (цивілізаційно та культурно) частина, як це уже сьогодні стається із Білоруссю.

Автор цієї праці усвідомлює, що багатомірна схема складних динамічних взаємозв’язків поміж процесами лінгвокультурними, самим соціокультурним середовищем, процесами соціопсихічної інтеракції, що цілковито переплітаються із дискурсивною активністю та вельми складними процесами етносоціальними, – це тільки попередній теоретичний шкід до майбутніх міждисциплінарних та трансдисциплінарних досліджень.

Користуючись нагодою, автор висловлює також щирю вдячність усім своїм колегам, з якими мав честь співпрацювати у Центрі магістерських програм із культурології та соціології Львівського національного університету: живе спілкування (зокрема зі слухачами курсу) надзвичайно стимулювало мене в пошукові “з’єднувальних” та опосередковуваних ланок у цій спробі багатомірного бачення соціодинаміки (психодинаміки) культури та самої організації соціокультурного простору.